

МАДЯРИЗАЦІЯ, ЛАТИНІЗАЦІЯ ТА ЕКОНОМІЧНІ ФАКТОРИ ЯК ПРИЧИНИ ВІДНОВЛЕННЯ ПРАВОСЛАВ'Я В АВСТРО-УГОРСЬКІЙ ІМПЕРІЇ НА ПОЧ. ХХ СТ.¹

доц. Юрій ДАНИЛЕЦЬ, PhD.

Після створення дуалістичної Австро-Угорщини уряд у Будапешті розпочав на Закарпатті політику мадяризації. Вона мала на меті денаціоналізувати все слов'янське населення, перетворивши його на угорців. Реалізація мадяризаційних процесів була покладена в першу чергу на церковні інституції та освітню галузь. Погодимось із кам'янець-подільським істориком Р. Майором, що мадяризація призвела до асиміляції частини українського населення, у першу чергу інтелігенції, спричинила втрату частиною мешканців національної ідентичності, уповільнила розвиток національного руху та формування національної еліти². Однак, не будемо детально зупинятися на цьому питанні, якому присвячено значну кількість досліджень³. Проаналізуємо лише вплив процесу мадяризації на

¹ Стаття написана за підтримкою стипендії Вишеградського фонду (Visegrad Fund).

² МАЙОР Р.: *Політика мадяризації та її вплив на розвиток українського національного руху в Закарпатті в середині XIX – на початку XX ст.* In: Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Історичні науки. 2013. Т. 23. с. 336.

³ ŽEGUS I.: *Die nationalpolitischen Bestrebungen der Karpato-Ruthenen 1848-1914.* Wiesbaden: Harrassowitz, 1965. 145 s.; Макаренко Н.: *Закарпаття під тиском мадяризації: 1867-1914 рр.* In: Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України. К., 2008. Вип. 37. с. 176-187; МАНДРИК І.: *Угорський закон 1868 року «Про національне рівноправ'я», його історична оцінка.* In: Науковий вісник Ужгородського університету, серія: Історія. Вип. 2. Ужгород, 1997. с. 93-99; Його ж. *Ідеологія та практика проведення державної політики мадяризації в 70-80-х роках XIX століття.* In: Науковий вісник Ужгородського університету, серія: Історія. Ужгород, 2002. с. 112-118; МАЙОР Р.: Вказ. праця. с. 324-343; ПАП С.: *Історія Закарпаття.* Том III. Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2003. 648 с.; ПЕКАР А.: *Нариси історії церкви Закарпаття.* Том I. Єрархічне оформлення. Рим: ОО. Василіяни, 1967. 241 с.; ФАТУЛА Р.: *Мадяризація освіти на Закарпатті в кінці XIX – на початку XX століть.* In: Грані. 2011. №4. с. 162-164; ШАНДОР В.: *Закарпаття. Історично-правовий нарис від IX ст. до 1920.* Нью-Йорк: Карпатський Союз, 1992. 292 с.; МАЙЕР М.: *Kárpátukrán (ruszin) politikai és társadalmi törekvések: 1860-1910.* Budapest: Akadémiai

греко-католицьку церкву, що став однієї із причин православного руху початку ХХ ст.

Активним курсом на мадяризацію позначився кабінет Калмана Тисо, котрий вважав, що «мадяри здобули цю державу для мадярів, а не для інших. Тому зверхність і гегемонія мадярів сповна виправдані»¹. Першим кроком, який намагалися реалізувати угорські урядовці, було запровадження угорської мови в літургії та заміна кириличного шрифту на латинський. Якщо Мукачівському греко-католицькому єпископу Василю (Поповичу) вдавалося стримувати натиск мадяризації на церкву, то його наступники – Стефан (Панкович) та Іоанн (Пастелій) були слухняними виконавцями урядової політики. Слід зазначити, що як в другій пол. ХІХ ст., так і на поч. ХХ ст. серед духовенства відчувався певний спротив денационалізації. Цей процес спостерігався як у представників народовського так і русофільського напрямків. Відомий громадсько-політичний та культурний діяч о. Іоанн Раковський у одному із своїх листів так охарактеризував діяльність єпископа Стефана (Панковича): «Настоящий епископ наш Стефан по пристрастию своему к латинизации и мадяризации в высшей мере затрудняет развитие нашей народности. Он уничтожил при унгарской гимназии кафедру преподавания истории на русском языке, из ревностных редакторов «Света» одного дал перевести в Пешт, другому запретил редакцию, недавно целое общество св. Василия Великого подверг преследованию»². У №7 духовно-літературного журналу «Листокъ» за 1890 р. о. Є. Фенцик розмістив статтю під назвою «Неужели писать намъ абецадломъ?». У своєму дописі він категорично відкинув перехід на латиницю, вважаючи цей крок «убийственнымъ уда-

Kiadó, 1977. 255 o.; ПЕРЕНИ Й.: *Из истории закарпатских украинцев (1849-1914)*. Budapest: Akademiai Klado, 1957. 160 с.; ДЕ-ВОЛЛАНЬ Г.А.: *Мадьяры и национальная борьба въ Венгрии*. С.-Петербургъ: Тип. А. Траншеля, 1877. 46 с.; SCOTUS VIATOR.: *Racial problems in Hungary* / [R. W. Seton-Watson]. London: Archibald Constable & Co. Ltd, 1908. 546 p.

¹ МАКАРЕНКО Н.: Вказ. праця. с. 173.

² Лист Івана Раковського до Михайла Раєвського від 17 лютого (1 березня) 1870 р. In: *Зарубежные славяне и Россия. Документы архива М.Ф.Раевского 40-80- годы ХІХ века*. М., 1975. с. 387.

ромъ по себе», який може призвести до «своего истребления»¹. За публікаціями в «Листку» слідкувала також російська періодика. У №7 за 1891 р. «Прибавлений къ Церковнымъ Ведомостямъ»² поміщено замітку під назвою «Изъ Угорской Руси», у якій, з посиланням на закарпатське видання, піднято питання переведення викладання «Закону Божого» в Ужгородській гімназії на угорську мову³.

Видатний церковний історик о. Атанасій (Пекар), ЧСВВ присвятив окремий розділ своєї праці «Нариси історії Церкви Закарпаття» процесу мадяризації Мукачівської греко-католицької єпархії. Він давав нищівну характеристику єпископу Стефану (Панковичу): «Він перший почав проповідувати в своїй катедрі по мадярськи, як теж «неурядово» дозволив деяким священикам відправляти богослужіння на мадярській мові... Все, що дихало народнім духом єп. Панкович відсуджував, як «москвофільство» й «православ'є»... Мадярська мова, мадярська культура й мадярські організації для нього були самотніми носіями «правдиво католицького духа» на Закарпатті⁴. Не оминув процес мадяризації і богословські навчальні заклади. За словами о. Атанасія (Пекаря), «під кінець минулого століття (мова йде про ХІХ ст. – автор) з закарпатських семінарій зачало виходити цілком змадярене духовенство, що встидалося своєї національності й волило себе радше називати «мадярськими греко-католиками» ніж «русинами»⁵.

Чернівецький часопис «Буковина» 19 лютого 1897 р. розмістив на першій шпальті статтю В. Гнатюка «Децо з угорської Руси»⁶. У дописі вчений охарактеризував важке становище населення Закарпаття під угорським пануванням. Всю вину за мадяризацію

¹ Неужели писать намъ абецадломъ? Іп: Листокъ. 1890. №7. с. 82.

² Церковные Ведомости – тижневик, офіційний орган Святейшого Урядового Синоду. Видавався в 1888-1918 рр. у 2 частинах: офіційна і неофіційна. Неофіційна частина виходила під назвою: «Прибавления к Церковным ведомостям». Дет. див.: ТИМОФЕЕВА Е.: «Церковные ведомости» (1888-1918). История издания: дис. ... канд. філол. наук: 10.01.10. Москва, 2007. 229 с.

³ Изъ Угорской Руси. Іп: Прибавления къ Церковнымъ Ведомостямъ. 1891. №7. с. 221.

⁴ ПЕКАР А.: Вказ. праця. с. 99.

⁵ Там само. с. 100.

⁶ Децо з угорської Руси. Іп: Буковина. 1897. 7 (19) лютого. с. 1-2.

Гнатюк покладав на вище греко-католицьке духовенство: «мадяризація між угорськими Русинами ширить ся з гори, від консисторій. Найліпшим свідоцтвом сего є слова теперішнього єпископа мункачівського Юлія Фирцака, котрий при своїй інсталяції сказав між иньшим до своїх підчинених: Надію ся, що в короткім часі тих 500.000 греко-католиків стане як найщирішими Мадярами!»¹. Галицький дослідник наводив ряд прикладів мадяризації духовенства, їх родин, боязні всього руського і народного. «Рускі священники зовсім не уважають за ганьбу для себе – говорити в церкві проповіді по мадярски (до самих Русинів)... попаді встидають ся говорити по руски до сурдутовців, а коли вживають рускої мови, то лиш до «хлопів»². Про мадяризацію в краї писав також прогресивний словацький діяч початку ХХ ст. Мілан Годжа (Milan Hodža). У статті «*Karpatskí Rusi proti svojim kňazom*» він описує **непривабливе** життя закарпатського селянства на поч. ХХ ст., яке різко виступило проти греко-католицької церкви. На його думку, головню причиною цього явища була діяльність духовенства, спрямована на мадяризацію вірників³.

Позицію В. Гнатюка та М. Годжі підтримувала американська газета «Свобода». Ще в 1894 р., аналізуючи прагнення окремих греко-католицьких священників видавати молитвослови «мадярськими буквами, щоби такимъ способомъ усунути узъ уживаня на угорської Русі руску азбуку», редакція закликала читачів активно протистояти даним нововведенням⁴. Періодичне видання бачило причину тотальної мадяризації у тому, що їй сприяли «сами рускі єпископи, священники»⁵ та інтелігенція⁶.

¹ Дещо з угорської Русі. Ін: Буковина. 1897. 7 (19) лютого. с. 2.

² Там само.

³ HODŽA M.: *Karpatskí Rusi proti svojim kňazom*. Ін: Slovenský Týždenník. 1913. 3 oktobra. Ін: HODŽA M.: *Články, reči, štúdie. Sväzok III.: Začiatky roľníckej demokracie na Slovensku 1903-1914*. Praha: Tlačou a nákladom závodu „Novina“, tiskařské a vydavatelské podniky v Praze, 1931. s. 296-300.

⁴ *Угорская Русь!* Ін: Свобода. 1894. 6 цвітня. с. 2.

⁵ *Закарпатска Русь*. Ін: Свобода. 1893. 1 децембра. с. 2.

⁶ *Вести изъ старого краю*. Ін: Свобода. 1893. 15 децембра. с. 2.

Для реалізації політики мадяризації в Будапешті у 1898 р. було створено «**Крайовий комітет греко-католиків-мадярів**». Основною метою діяльності комітету було: 1) привернути на свій бік чим більше прихильників за впровадження угорської літургії; 2) примусити Апостольський престол визнати угорську мову та літургію і 3) запровадити Григоріанський календар¹. Комітет домагався заборони ввезення літургійних книг із Львова, заміни у «Вірую» слова «соборна» на «католическая», щоб у ектеніях – слово «імператор» замінити на «апостольський король», викреслити з мінеї свята Покрови, св. Параскеви, св. Бориса й Гліба, св. Кирила й Мефодія, св. Володимира, св. Феодосія та Антонія Печерських, св. Йосафата та інших, бо вони мовляв «не мають нічого спільного з Закарпаттям». Замість них пропонували ввести богослужіння на честь угорських святих: св. Стефана, св. Володислава, св. Єлизавети, св. Емеріха та інших². Особливо тиск посилювався після створення Гайдудорозької єпархії у 1912 р. У зв'язку із тим, що новий Мукачівський греко-католицький єпископ Антоній (Пап) виступив проти запропонованих нововведень, «**Крайовий комітет**» вдався до допомоги угорського парламенту. Після ухвалення відповідного рішення Міністерство релігії і освіти 28 липня 1916 р. наказало єпископові Антонію замінити кирилицю латиницею в угорській фонетиці³.

Августин Волошин у своїх споминах детально описує процес ліквідації кириличного письма та незгоду з цим вищого кліру Мукачівської греко-католицької єпархії на чолі з владикою Антонієм (Папом). Влітку 1918 р. єпископ відкликав розпорядження про введення латиниці і повернув кирилицю у народні школи. Волошин визнавав, що нав'язана урядом реформа «грозила нас цілковитим изолованьем од закарпатских наших братьов, од нашоѣ питомоѣ народноѣ культуры»⁴.

¹ МАНДРИК Є.: Утворення Гайдудорозької греко-католицької єпархії 1912 року. In: Науковий вісник Ужгородського університету, серія: Історія. 2012. Вип. 29. с. 74-78.

² ПЕКАР А.: Вказ. праця. с. 108-109.

³ ПАП С.: Вказ. праця. с. 604.

⁴ ВОЛОШИН А.: *Спомини*. Ужгород: Накладом щоденної газети «Русинь», 1923. 96 с.

Важливою передумовою відродження православ'я на початку ХХ ст. стала латинізація греко-католицької церкви. На думку архімандрита Василя (Проніна), поширення західних впливів відбувалося не без заохочення влади. Зокрема, з 1888 р. було запроваджено товариство рожанця, починають практикуватися скорочені богослужіння, «тихі служби», вводиться суботній піст, у храмах облаштовують лавки, сповідальні, казательниці, кілька олтарів, священники отримують право відправляти кілька літургій в один день. В окремих храмах з олтарів знімали завісу, а бо ж взагалі прибирали іконостас. Єпископи запроваджували нові свята: Божого Тіла, Царя Христа, розвивається культ Серця Ісусового і Серця Марії. Біля храмів починають будувати каплички для хресної дороги. Змінювався і зовнішній вигляд священників. Вони активно приймають церковних одяг західного зразку, голять бороди, використовують світську одягу¹. Особливий спротив та догматичні спори серед вірників викликала зміна літургійної практики. Наприклад, під час великого постом замість Літургії передосвячених дарів відправлялися звичайні Літургії св. Іоанна Златоуста. Так само і в будні дні великого посту, коли забороняється служити Літургію з освяченням дарів, така служба відбувалася щодня. Відбулися і зміни в практиці хрещення та причащення дітей. Було введено обливання водою та причащення із 8 років².

Практика початку ХХ ст. показала, що вірники уважно слідкували за змінами в літургії і активно противилися нововведенням. У матеріалах другого Мараморош-Сиготського процесу знаходимо чимало свідчень про конфлікти селян із священниками через названі причини. Прокурор у акті звинувачення наводив слова жителів с. Нижній Бистрий під час таємних зборів у 1912 р.: «Нашу релігію хочуть об'єднати с папською релігією, не дозволимо цього, тому що папська релігія зіпсована, в ній не можна поститися, наша релігія уже перетворена в папську, тому, що на хресному ході священник

¹ ВАСИЛИЙ (ПРОНИН), АРХИМАНДРИТ.: *История православной церкви на Закарпатье*. Ужгород, 2009. с. 419.

² Там же. с. 430.

і дяк були в шапці, давайте збережемо стару релігію, та якщо це неможливо – перейдемо в православ'я»¹. Селянин із с. Арданово на Іршавщині І. Бабинець серед односельців у 1911 р. заявляв, що «греко-католицька релігія зіпсована, священники не дотримуються релігії»², а П. Симулик із с. Іза звинувачував духовенство у тому, що те «не вірно править літургії і не правильно проповідує»³. Слідство виявило і ряд випадків, коли селяни виступали проти об'єднання календарів та введення угорської мови у викладанні.

Значний вплив на православний рух справило і введення григоріанського календаря. Цілком погоджуємося з думкою львівського історика О. Павлишина, що календарна реформа мала негативні наслідки для місцевої Греко-католицької церкви (Мукачівської єпархії – автор) – через насильницький характер її впровадження частина українського населення перейшла у православну віру⁴. За словами історика церкви о. С. Папа, в 1910 р. було видано розпорядження перейти з юліанського та григоріанський календар, але священники боялися зачитувати обіжник у церкві, щоб не викликати обурення⁵. Дослідник помилково пише, що документ підписав єпископ Антоній (Пап), хоч на той час на посаді єпископа був ще владика Юлій (Фірцак). Архімандрит Василій (Пронін) стверджує, що ще в 1899 р. єпископ Юлій розсилав духовенству циркуляр щодо об'єднання календарів, але у зв'язку із негативними настроями населення та окремих священників реформа була відкладена⁶.

¹ Österreichisches Staatsarchiv – ÖStA, HHStA Kabinettsarchiv, Geheimakten 27 (alt 29, 30), Politisches 1913, s. 96 rü.

² Ibid. s. 99.

³ Serviciul Județene Maramureș a Arhivelor Naționale Baia Mare (SJAN Maramureș). Fond 45. Prefectura Județului Maramureș. Paracetul Inn. 1086. Nr. artului 656. p. 7.

⁴ ПАВЛИШИН О.: *З історії впровадження григоріанського календаря у церковне життя українців: календарна реформа єпископа Григорія Хомишина*. In: Україна модерна / Інститут історичних досліджень Львівського національного університету імені Івана Франка; відп. ред. Я. Грицак, М. Крикун. Київ-Львів: Критика, 2002. Ч. 7 // <http://prima.lnu.edu.ua/Subdivisions/um/um7/Statti/1-PAVLYSHYNOLeh.htm> [останній візит 20 листопада 2018 р.]

⁵ ПАП С.: Вказ. праця. с. 600.

⁶ ВАСИЛИЙ (ПРОНИН), АРХИМАНДРИТ.: Указ. сочин. с. 445.

Висловлені вище думки дослідників підтверджуються архівними документами. У 151 фондї ДАЗО виявлено окрему справу, яка містить згаданий обіжник від 16 червня 1910 р. У листі єпископ наголошував, що на прохання вірників із поодиноких приходів, він постарався щодо об'єднання «календарем Юліанскаго и Григорианскаго». Згадуючи невдалий досвід 1899 р., коли «изъявше одинъ округъ всѣ прочіи приняли соединеніе календарей», керуючий єпархією пропонував духовенству підготувати вірників до даної реформи. Зокрема, єпископ ставив перед парохами 6 завдань: 1) роз'яснити населенню, що юліанський календар ввів «римській поганській цѣсарь» та що він на 13 днів розходиться з астрономічним літочисленням; 2) виправлення календаря можна провести без найменшого «нарушенія обряда нашего», а єдність з західною церквою вимагає від греко-католиків наслідувати практику Риму; 3) звернути увагу прихожан, що «державніи уряды, школы, громадскіи и общественніи институты» використовують Григоріанський календар, а греко-католики, які складають всього 9% населення Угорщини, не зможуть відзначати свята своєї церкви та інтергуватися у суспільство; 4) тим, які проти реформи висловлюються, пояснити що тодішні соціальні обставини виступають проти «безбожныхъ стремлений на общую, единокдушную борьбу направляютъ насъ»; 5) розтлумачити вірянам, що розвиток торгівлі і залізничне сполучення ставить на порядок денний зближення держав, а східні держави, такі як «Россія, уже занимаютъ сѣ вопросомъ исправленія календаря»; 6) «На конецъ успокойте вѣрниковъ ваших, что сію реформу не наразъ, но сѣ нужнымъ переходомъ желаемъ перевести, что изъ сего вопроса въ єпархіи моеї ніякіи отпаденія не сталися, ибо далеко стоитъ отъ мене то, чтобы я убѣждение вѣрниковъ моихъ оскорбити, духовную ихъ жизнь забаламутити, або ихъ въ расколы загнати намѣрялся»¹. Отже, як видно із тексту документу, архієрей добре розумів можливі наслідки запровадження календаря.

¹ Державний архів Закарпатської області (ДАЗО). Ф. 151. Оп. 3. Спр. 1579. арк. 2-2 зв.

Проаналізований циркуляр розсилався по всій єпархії для ознайомлення та підпису вірянами. Наприкінці документу типографічно було надруковано «Підписний лист», що завершувався словами – «приспособленіе церковного календаря нашего къ Григорианскому стилю, по причинамъ предложеннымъ намъ в VI. 1910. епископомъ листъ, безъ жадного насильствія желаемъ»¹. У тій же справі зберігаються підписні листи жителів ряду сіл, котрі підтримували введення календаря. Однак, серед вірників не було одностайності. Наприклад, жителі с. Великий Бичків та Малий Бичків 11 липня та 17 липня 1910 р. провели збори і категорично відкинули ідею запровадження нового календаря. У єпископську канцелярію селяни направили лист та протоколи, підписані 525 особами². Аналогічні документи щодо теми реформи календаря містяться і в інших архівних справах³.

Прийшовши до влади єпископ Антоній (Папп) відстрочував введення Григоріанського календаря, однак, після прийняття згаданого вище рішення Міністерства релігії і освіти від 28 липня 1916 р. змушений був відступити⁴. Треба зазначити, що аналогічні реформи були введені у Пряшівській, Гайдудорозькій та Станіславській єпархіях⁵. «Русини Закарпаття це розуміли як ліквідацію руської віри і надалі дотримувалися своїх свят, хоч священники вже не мали права в свята за старим календарем відправляти Богослужіння. Декотрі священники на той час замикали церкви, тому що мадярська жандармерія дуже стежила за тим, щоби ці свята не відзначалися»⁶. Своє незадоволення реформою висловлювали як рядові вірячи так і окремі священники. У ДАЗО виявлено справи про розслідування та притягнення до відповідальності парохів із різних

¹ Державний архів Закарпатської області (ДАЗО). Ф. 151. Оп. 3. Спр. 1579. арк. 2 зв.

² Там само. Арк. 29-32 зв.; 36-42.

³ ДАЗО. Ф. 151. Оп. 3. Спр. 1580. На 134 арк.; ДАЗО. Ф. 151. Оп. 4. Спр. 41. На 6 арк.; ДАЗО. Ф. 151. Оп. 4. Спр. 1447. На 50 арк.

⁴ ПАП С.: Вказ. праця. с. 604.

⁵ Павлишин О. Вказ. праця.

⁶ ПАП С.: Вказ. праця. с. 600.

комітетів Північно-Східної Угорщини, які противилися нововведенням¹.

Важливий факт щодо протистояння на ґрунті календаря та опору населення в с. Егреш (нині с. Олешник Виноградівського району) виявлено у спогадах Михайла Кополовича, записаних у 1974 р. Автор споминів був активістом православного руху, заарештовувався та перебував в ув'язненні під час другого Мараморош-Сиготського процесу 1913-1914 р. Крім того, він також доводився батьком архієпископу Йонафану (Івану Кополовичу). Селянин повідомляв, що восени 1918 р., коли значна частина місцевих жителів повернулися із Першої світової війни, вони зустрілися із новим греко-католицьким священиком. «Він гордо ішов до церкви, прикривши свою лисину римською шапочкою, як звикли покривати жиди-ортодокси. Біля церкви вже велика група чекає священика. Тут хтось попросив попа зупинитися. Коли той зупинився, Любка Михайло вискочив з натовпу, схопив з попової голови ту шапочку і шпурнув нею далеко, а потім сказав: «Щоб більше ми не бачили папської шапочки, а йдіть до церкви та починайте служити празник Архангела Михайла». Піп запротестував, що Михайла вже відслужили давно, та Любка стояв на своєму і вимагав служити руський празник за нашим календарем. Пан превелебний виконав волю народу, відслужив службу і ніколи не згадував за свою шапочку»². Таким чином, постійне протистояння в суспільстві на ґрунті календаря призвело до відміни розпорядження та повернення до юліанського календаря наприкінці 1918 р.

Важливе значення для відродження православного руху відіграли економічні причини. Більшість дослідників історії церкви на Закарпатті визнають, що невпорядкованість податків, яку вірники платили греко-католицьким священикам, налаштувала бідне селян-

¹ ДАЗО. Ф. 151. Оп. 4. Спр. 2394. На 12 арк.; ДАЗО. Ф. 151. Оп. 4. Спр. 2409. На 27 арк.; ДАЗО. Ф. 151. Оп. 4. Спр. 2824. На 54 арк.

² Архів Свято-Миколаївського чоловічого монастиря в с. Іза-Карпуглаш Хустського району Закарпатської області. КОПОЛОВИЧ М.: *Як будувалася православна церква в Егреші. Спогади записані в 1974 р., перекладено на українську мову Т. Карасевич 20 листопада 2005 р.* с. 2-3.

ство проти духовенства. За словами о. Атанасія (Пекаря) ЧСВВ, після скасування панщини в Австро-Угорщині було залишено коблину і роковину – «пережитки феодального устрою, що довело... до повного відчуження вірних від духовенства»¹. Автор наводить влучну цитату о. Є. Фенцика – редактора «Листка», яка зводиться до наступного: «Сьогодні священик в очах вірних уже не духовний батько, але прямо ворог, езекутор, який відбирає від бідних останній кусочок хліба»². Недоотримуючи податки від селян священики зверталися за допомогою до держави, яка починає виплачувати більшості пастирів т.зв. конгруа – грошове утримання. Економічні причини у православному рухові ставив на перше місце також Орест Сабов, відомий юрист та державний діяч поч. ХХ ст.³. Отже, ще наприкінці ХІХ ст. питання фінансових взаємовідносин між духовенством і вірниками було складним та потребувало вирішення. Ще більше воно загострилося на поч. ХХ ст., коли у країні запанувала економічна криза.

Радянська історіографія ставила на перше місце соціально-економічні причини православного руху. І. Коломієць у своїй праці чимало уваги приділив безземеллю в с. Великі Лучки та відмові графа Шенборна продати селянам землю. Характеризуючи листування прем'єр-міністра графа І. Тіси з власником Мукачівсько-чинадіївської домінії, дослідник наводив приклади завищеного опо-

¹ ПЕКАР А.: *Нариси історії церкви Закарпаття. Т. II. Внутрішня історія*. Рим-Львів: Во отців Василян „Місіонер”, 1997. с. 161.

² Там само. Є. Фенцик на сторінках «Листка» чимало уваги приділяв питанню церковних податків. В № 5 від 13 грудня 1885 р. він наводив витяги із відповіді одного із вищих католицьких чиновників міністру релігії і освіти: «Чтобъ избегнуть такъ частыхъ столкновений между парохомъ и прихожанами, которые обыкновенно приносятъ своему духовнику плохое зерно, советно было бы, еслибъ «Коблина» исплачивалась наличными деньгами. «Штоду» должны платить те, которые пользуются услугами священника, и только тамъ могла она подлежати перемене, где народъ по причине убожества, не можетъ исплачивать ее. Что касается «денниковъ», то они никакъ не соответствують духу времени, но и священники не великую пользу имеетъ изъ них, поелику верники «денники» не отбываютъ въ нужное время; но если и отбываютъ, то работа ихъ очень поверхностна». Іп: Листокъ. 1885. №5. с. 71-72.

³ SZABÓ, O.: *A magyar oroszokról (Ruthének)*. Budapest, 1913. old. 231-238.

даткування, коли селяни, які мали у володіння менше 1 гольда землі повинні були платити священику у вигляді коблини 1 віко (до 20 літрів зерна). «Если у крестьянина несколько взрослых сыновей, то каждый из них должен в таких же раз мерах вносить установленную долю зерна в пользу священника. Недаром, указывалось в этом письме, среди русинов распространена поговорка, что даже богатую крестьянскую семью «одни похороны вгоняют в долги, вторые – лишают скота, а третьи – отбирают землю»¹. Угорська дослідниця М. Маєр вважала, головною причиною православного руху – прагнення позбавити віруючих важкого фінансового тягаря, накладеного на них греко-католицькою церквою².

Протистояння на економічному ґрунті між селянством та духовенством прослідковується у архівних документах. Наприклад, 28 січня 1904 р. 8 селян із с. Верхня Грабівниця скаржилися у Міністерство релігії і освіти Угорщини на церківського пароха Й. Паппа, «який нарахував замість 13 господарів – власників землі в нашому селі – 45, і це при тому, що сюди зарахував і робітників гуті, а також поденників, які не володіють землею ч не мають своїх будинків. Від них він теж вимагає такого ж церковного податку, як і від землевласників, і тепер усю заборгованість стягує шляхом екзекуцій. Таким чином, він відбирає останній шматок хліба від злиденних селян і робітників»³. Аналогічні суперечки виникали

¹ КОЛОМИЕЦ І.: *Социально-экономические отношения и общественное движение в Закарпатье во второй половине XIX столетия*. Томск, 1962. с. 413-414.

² МАЙЕР М.: *Kárpátukrán (ruszin) politikai és társadalmi törekvések: 1860-1910*. old. 124.

³ ДАЗО. Ф. 151. Оп. 2. Спр. 1561. Переписка со священниками об уплате прихожанами церковного налога «коблины» и прошения прихожан об освобождении от уплаты «коблины». арк. 13; *Из скарги мешканців с. Верхньої Грабівниці до міністерства культур і освіти Угорщини на попа, який шляхом екзекуцій відбирає у них останній шматок хліба*. In: Таємне стає явним (Документи про антинародну діяльність церковників на Закарпатті в період окупації). Збірник документів. Видання друге, доповнене / Укл. Гайдош А. Місюра В., передмова Місюри В. – Ужгород: Карпати, 1965. с. 18-19; *Документи свідчать / Упор. А. Гайдош*. Видання друге, доповнене. Ужгород: Карпати, 1985. с. 13; ВИСІЦЬКА Т.: *Християнство на Закарпатті: документальне дослідження становлення на розвитку (XIV-XXI ст)*. Ужгород: Видавництво Олександри Гаркуші, 2012. с. 132-133.

і в інших населених пунктах, про що ображені вірники писали у скаргах до єпархіального архієрея¹.

Таким чином, політика угорського уряду, яка була спрямована на денационалізацію місцевого населення, викликала значене незадоволення. Використовуючи задля досягнення своїх цілей греко-католицьку церкву, Будапешт змушував духовенство практикувати угорську літургію, використовувати латиницю, впроваджувати християнські свята за григоріанським календарем. Всі ці фактори спричинили незадоволення вірників та стали однією із причин переходу у православ'я. Додаткову напругу у суспільстві створювало питання утримання греко-католицького духовенства. Зубожіле селянство не мало змоги платити зависокі церковні податки, через що бачило у своїх пастирях ворогів. Зміна релігійної приналежності на православну, на думку селянства, звільняла їх від обтяжливої фінансової залежності перед церквою.

Список джерел та літератури:

- HODŽA M.: *Karpatskí Rusi proti svojim kňazom*. In: Slovenský Týždenník. 1913. 3. októbra. In: HODŽA M.: *Články, reči, štúdie. Sväzok III.: Zčiatky roľníckej demokracie na Slovensku 1903-1914*. Praha: Tlačou a nákladom závodu „Novina“, tiskařské a vydavatelské podniky v Prahe, 1931. s. 296-300.
- MAYER M.: *Kárpátukrán (ruszin) politikai és társadalmi törekvések: 1860-1910*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1977. 255 o.
- Österreichisches Staatsarchiv – ÖStA, HHStA Kabinettsarchiv, Geheimakten 27 (alt 29, 30), Politisches 1913, s. 75-104.

¹ Назви документів звучать тенденційно, адже упорядники мали на меті максимально скомпрометувати духовенство: *Витяг з протоколу загальних зборів повіт Чинадіївського дистрикту, в якому говориться, що народ вважає повіт своїми ворогами*. In: Таємне стає явним. с. 24-25; *Із скарги селян с. Голубиноного єпископові про те, що він знущується над людьми, грабує їх*. In: Там само. с. 42-43; *З скарги селян с. Пацканова єпископові про те, що він грабує їх, ображає і навіть б'є*. In: Там само. с. 41-42; *З скарги селян сіл Хмільника, Бозаревці і Воловиці кардиналу і міністру культів і освіти Угорщини на єпископа та попа, які чинять екзекуції, продають з торгів останні пожитки селян*. In: Там само. с. 36-39.

- SCOTUS VIATOR.: *Racial problems in Hungary* / [R. W. Seton-Watson]. London: Archibald Constable & Co. Ltd, 1908. 546 p.
- Serviciul Județene Maramureș a Arhivelor Naționale Baia Mare (SJAN Maramureș). Fond 45. Prefectura Județului Maramureș. Parcelul Inn. 1086. Nr. artului 656. p. 6-29.
- SZABÓ O.: *A magyar oroszokról (Ruthének)*. Budapest, 1913. 300 old.
- ŽEGUC I.: *Die nationalpolitischen Bestrebungen der Karpato-Ruthenen 1848-1914*. Wiesbaden: Harrassowitz, 1965. 145 s.
- Архів Свято-Миколаївського чоловічого монастиря в с. Іза-Карпутлаш Хустського району Закарпатської області. КОПОЛОВИЧ М.: *Як будувалася православна церква в Егреши. Спогади записані в 1974 р., перекладено на українську мову Т. Карасевич 20 листопада 2005 р.*
- Вести изъ старого краю*. Іп: Свобода. 1893. 15 децембра. с. 2.
- ВАСИЛИЙ (ПРОНИН), АРХИМАНДРИТ.: *История православной церкви на Закарпатье*. Ужгород, 2009. 528 с.
- ВИСПЬКА Т.: *Християнство на Закарпатті: документальне дослідження становлення на розвитку (XIV-XXI ст)*. Ужгород: Видавництво Олександри Гаркуші, 2012. 676 с.
- Витяг з протоколу загальних зборів повів Чинадіївського дистрикту, в якому говориться, що народ вважає повів своїми ворогами*. Іп: Таємне стає явним (Документи про антинародну діяльність церковників на Закарпатті в період окупації). Збірник документів. Видання друге, доповнене / Укл. Гайдош А. Місюра В., передмова Місюри В. Ужгород: Карпати, 1965. с. 24-25.
- ВОЛОШИН А.: *Спомины*. Ужгород: Накладом чтоденной газеты «Русинь», 1923. 96 с.
- Державний архів Закарпатської області (ДАЗО). Ф. 151. Оп. 2. Спр. 1561.
- ДАЗО. Ф. 151. Оп. 3. Спр. 1579.
- ДАЗО. Ф. 151. Оп. 3. Спр. 1580.
- ДАЗО. Ф. 151. Оп. 4. Спр. 1447.
- ДАЗО. Ф. 151. Оп. 4. Спр. 2394.
- ДАЗО. Ф. 151. Оп. 4. Спр. 2409.
- ДАЗО. Ф. 151. Оп. 4. Спр. 2824.

ДАЗО. Ф. 151. Оп. 4. Спр. 41.

ДЕ-ВОЛЛАНЪ Г.А.: *Мадьяры и национальная борьба въ Венгрии*. С.-Петербургъ: Тип. А. Траншеля, 1877. 46 с.

Децо з угорської Руси. In: Буковина. 1897. 7 (19) лютого. с. 1-2.

З скарги селян с. Пацканова єпископові про те, що піп грабує їх, ображає і навіть б'є. In: Таємне стає явним. с. 41-42.

З скарги селян сіл Хмільника, Богаревиці і Воловиці кардиналу і міністру культів і освіти Угорщини на єпископа та попа, які чинять екзекуції, продають з торгів останні пожитки селян. In: Таємне стає явним. с. 36-39.

Закарпатска Русь. In: Свобода. 1893. 1 децембра. с. 2.

Изъ Угорской Руси. In: Прибавленія къ Церковнымъ Ведомостямъ. 1891. №7. с. 221.

Из скарги мешканців с. Верхньої Грабівниці до міністерства культів і освіти Угорщини на попа, який шляхом екзекуцій відбирає у них останній шматок хліба. In: Документи свідчать / Упор. А. Гайдощ. Видання друге, доповнене. Ужгород: Карпати, 1985. с. 13.

Из скарги мешканців с. Верхньої Грабівниці до міністерства культів і освіти Угорщини на попа, який шляхом екзекуцій відбирає у них останній шматок хліба. In: Таємне стає явним. с. 18-19.

Из скарги селян с. Голубинога єпископові про те, що піп знуцається над людьми, грабує їх. In: Таємне стає явним. с. 42-43.

КОЛОМИЕЦ І.: *Социально-экономические отношения и общественное движение а Закарпатье во второй половине XIX столетия*. Томск, 1962. 678 с.

Лист Івана Раковського до Михайла Раєвського від 17 лютого (1 березня) 1870 р. In: Зарубежные славяне и Россия. Документы архива М.Ф.Раевского 40-80- годы XIX века. М., 1975. с. 387.

Листокъ. 1885. №5. с. 71-72.

МАЙОР Р.: *Політика мадяризації та її вплив на розвиток українського національного руху в Закарпатті в середині XIX – на початку XX ст.* In: Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Історичні науки. 2013. Т. 23. с. 324-343.

- Макаренко Н.: *Закарпаття під тиском мадяризації: 1867-1914 рр.* Ін: Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України. К., 2008. Вип. 37. с. 176-187.
- МАНДРИК Є.: *Утворення Гайдудорозької греко-католицької єпархії 1912 року.* Ін: Науковий вісник Ужгородського університету, серія: Історія. 2012. Вип. 29. с. 74-78.
- МАНДРИК І.: *Ідеологія та практика проведення державної політики мадяризації в 70-80-х роках ХІХ століття.* Ін: Науковий вісник Ужгородського університету, серія: Історія. Ужгород, 2002. с. 112-118.
- МАНДРИК І.: *Угорський закон 1868 року «Про національне рівноправ'я», його історична оцінка.* Ін: Науковий вісник Ужгородського університету, серія: Історія. Вип. 2. Ужгород, 1997. с. 93-99.
- Неужели писать намъ абецадломъ?* Ін: Листокъ. 1890. №7. с. 82.
- ПАВЛИШИН О.: *З історії впровадження григоріанського календаря у церковне життя українців: календарна реформа єпископа Григорія Хомишина.* Ін: Україна модерна / Інститут історичних досліджень Львівського національного університету імені Івана Франка; відп. ред. Я. Грицак, М. Крикун. Київ-Львів: Критика, 2002. Ч. 7 // <http://prima.lnu.edu.ua/Subdivisions/um/um7/Statti/1-PAVLYSHYNOLeh.htm> [останній візит 20 листопада 2018 р.]
- ПАП С.: *Історія Закарпаття.* Том III. Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2003. 648 с.
- ПЕКАР А.: *Нариси історії церкви Закарпаття.* Том I. Єрархічне оформлення. Рим: ОО. Василіяни, 1967. 241 с.
- ПЕКАР А.: *Нариси історії церкви Закарпаття.* Т. II. Внутрішня історія. Рим-Львів: В-во отців Василіян „Місіонер”, 1997. 492 с.
- ПЕРЕНИ Й.: *Из истории закарпатских украинцев (1849-1914).* Budapest: Akademiai Klado, 1957. 160 с.
- ТИМОФЕЕВА Е.: *«Церковные ведомости» (1888-1918). История издания:* дис. ... канд. филол. наук: 10.01.10. Москва, 2007. 229 с.
- Угорская Русь!* Ін: Свобода. 1894. 6 цвітня. с. 2.

ФАТУЛА Р.: *Мадяризація освіти на Закарпатті в кінці XIX – на початку XX століть.* Іп: Грані. 2011. №4. с. 162-164.

ШАНДОР В.: *Закарпаття. Історично-правовий нарис від IX ст. до 1920.* Нью-Йорк: Карпатський Союз, 1992. 292 с.